

**КОГА ВИДИНСКА ЕПАРХИЯ ПРЕМИНАВА ПОД
ЮРИСДИКЦИЯТА НА ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ?
(ВЪЗ ОСНОВА НА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА МЕЖДУ
КОНСТАНТИНОПОЛСКАТА ПАТРИАРШИЯ И
ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ)**

Атанаска СТАМБОЛИЙСКА (Велико Търново)

Видинската митрополия заема важно място в църковната структура на българските земи и едновременно с това се явява значим духовен център с първостепенно значение. Това проличава от факта, че в различни периоди и трите църковни центъра — Търново, Константинопол и Охрид я поставят под своя юрисдикция.

Един от сравнително слабо познатите периоди в историята на Видинската митрополия е краят на XIV — началото на XV век. Това е време изпълнено с много въпросителни, породени от липсата на достатъчно информация, която би могла да даде възможност за по-прецизно представяне на събитията в този район. Съществен, но спорен момент в църковната история от този период е въпросът, откога Видинската епархия преминава под юрисдикцията на Охридската архиепископия и какви действия предприема Константинополската патриаршия, за да предотврати това. Този проблем е бил обект на разглеждане от Г. Баласчев¹, Ив. Снегаров², Ю. Трифонов³ и Б. Николова⁴. Основен извор за тяхната

¹ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ от началото на XV век. — Минало, I, 1909, 3—15; Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ от началото на XV век. — Минало, 2, 1909, 123—135.

² Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394—1767). София, 1932.

³ Трифонов, Ю. Унищожението на Търновската патриаршия и заменянето ѝ с автономна митрополия. — СНУНК, 11—12, 1906—1907.

⁴ Николова, Б. Неравният път на признанието. Каноничното положение на Българската църква през Средновековието. София, 2001.

аргументация се явяват писмата, които си разменят висшите църковни кръгове в Константинопол и Охрид, в първото десетилетие на XV в. Настоящото изложение е опит да се направи нова, различна интерпретация на известните вече изворови данни, чрез която да се намери отговор на проблема за времето на църковно подчинение на Видинската митрополия към Охридската архиепископия.

Ключов момент в кореспонденцията между Константинопол и Охрид е времето на посещение на охридския архиепископ Матей във Византия. В писмото от наследника на Матей до вселенския патриарх се чете, че поради случилите се един след друг метежи на различни народи, нито един от представителите на архиепископията до този момент не е могъл да отиде във Византия. Пътуването до Константинопол става едва след битката между „*сегашиния султан с Муса Челеби, пред вратата на Новия Рим*“⁵. Отговор на въпроса за датировката на посещението може да се даде, когато се определи кога е станало сражението и каква всъщност е реалната обстановката на балканските земи?

Г. Баласчев, И. Снегаров и Б. Николова предполагат, че въпросното посещение е станало след битката при крепостта Космидион през 1409—1410 г. (15 април 1410 г.) между Муса и неговия брат Сюлейман⁶. Ю. Трифонов го измества с няколко години и го свързва със сражението при Инджигис през 1413 г.⁷

Какво се знае за процесите, които протичат на територията на Балканите във времето от 1410 до 1416 г., което се определя като времева рамка на събитията, които се разглеждат в писмата?

В 1409 г. Мехмед изпратил най-малкия си брат Муса да започне военни действия против Сюлейман. На страната на Муса застават сръбският владетел Стефан Лазаревич, брат му Вук, български боляри и влашкият воевода Мирчо. Сражението между двамата братя става при Космидион, близо до Златния рог. Битката завършва с победа на Сюлейман, тъй като балканските съюзници на Муса го изоставят. Муса успява да се

⁵ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., с. 11.

⁶ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., с. 127; Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394—1767). София, 1932. с. 182; Николова, Б. Неравният път на признанието. Каноничното положение на Българската църква през Средновековието. С., 2001, с. 125.

⁷ Трифонов, Ю. Унищожението на Търновската патриаршия и заместването ѝ с автономна митрополия. — СЛУНК, 11—12, 1906—1907, 8—9.

спаси с бягство, но като отмъщение срещу своите съюзници и като последица от загубата си разорява Тракия. В района на Пловдив среща Вук и го убива. Събитията са датирани през 1410 г. По заповед на Муса пловдивският митрополит Дамян е убит, а трупът му бил изхвърлен пред градската стена. Възможната причината за убийството на митрополита се крие в това, че след разгрома на Муса населението на Пловдив и неговите водачи, в това число и митрополит Дамян, вземат решение да се подкрепи Сюлейман. След победата Сюлейман се оттегля в столицата си Одрин и се отдава на веселие и пианство.

Според изворите Муса пристига в Одрин и успява да завземе властта, като на негова страна преминават и част от привържениците на Сюлейман. Сюлейман се опитва да избяга в Константинопол, но е заловен и удушен на 5 юни 1411 г. Муса в стремежа си да стане пълновластен господар на османското наследство скъсва всякакви връзки и с брат си Мехмед и предприема действия срещу сърбите като обсажда Ново бърдо. В отговор на тези негови действия Стефан Лазаревич разграбва и опустошава Пиротската област. През 1413 г. турският комендант на крепостта Сокобана Хамуз бег въстава срещу Муса. Населението на Тимошката долина също се надига. Муса успява да завладее крепостите Свърлиг и Соколец и да плени Хамуз бег. След набезите си във владенията на Срацимировото царство прехвърля действията си на сръбска територия, като завладява крепостите Болван, Липовец (в района на Алексинац), Сталач и Прокупле⁸.

При такава обстановка на размирици, обсада и опустошения, каквато се наблюдава в югозападните владения на Срацимир и в източните земи на Сърбия, едва ли охридският архиепископ ще рискува да посети тези размирни райони. Не трябва да се забравя и фактът, че междувременно се подготвят съвместни действия между сръбския деспот Стефан Лазаревич, управителя на „Константиновата земя (Кюстендил?)“ Юсуф и скопския пограничен воевода Йигит, насочени срещу Муса. Едновременно с това и Византия изпраща Сюлеймановия син Орхан в Солун за да организира оттам нападение срещу Муса⁹. Тези действия срещу Муса не завършват според очакванията на техните организатори. Орхан е пленен и ослепен, а сръбският деспот е разбит на собствена територия, недалеч от Крушевац¹⁰. Тези действия още веднъж дават основание да се предполага, че пътуването на охридския архиепископ до Видинска и

⁸ Матанов, Хр. Средновековни Балкани. Исторически очерци. София, 2002, 485—486.

⁹ Матанов, Хр. Средновековни Балкани..., с. 489.

¹⁰ Матанов, Хр. Средновековни Балкани..., 490—491.

Софийска епархия е станало в по-късен период. Като евентуална възможност за това може да се посочи времето след сражението при Чамурли, където на 10 юли 1413 г. става решителния сблъсък между Муса и неговия брат Мехмед. Крайният изход от сражението е разгромът на армията на Муса, а самият той е удушен по заповед на брат си. С това сражение се слага край на междусобната борба между наследниците на Баязид. В Одрин клетва за вярност към новия султан дават съюзниците му. Византийският хронист Дука пише: „Султанът прие радушно посланиците на Сърбия, Влахия, България, дука на Янина, деспота на Лакедемония, княза на Ахея. Поканил ги на трапезата си, вдигнал наздравница и ги изпратил с думите: „Кажете на вашите господари, че аз на всички давам мир и приемам мир...“¹¹“. Това е един от възможните моменти, когато се създават условия за посещението на охридския архиепископ. Обстановката в балканските земи е временно спокойна и той може безпрепятствено да пътува.

Какви други косвени сведения дава кореспонденцията между цариградския патриарх и охридския архиепископ, която може да допълни представата за разглеждания период и конкретно за съдбата на Видинската митрополия?

В писмото, изпратено от цариградския патриарх до охридския архиепископ Матей, се казва: „...Защото светейшество ти, както сме чули от тези, с които си се запознал, когато си дошъл тука, си бил и разумен и стар и опитен...“¹², т.е. патриархът изпраща писмото не е бил пряк свидетел на станалото, а само му е разказвано за посещението. Ако се приеме, че посещението на архиепископ Матей става след 1413 г., когато начело на константинополската катедра е патриарх Евтимий II (1410—1416) следва, че патриархът, който изпраща разглежданото протестно писмо е неговият наследник — патриарх Йосиф II (1416—1439). Това негово писмо е адресирано до архиепископ Матей, когато той все още заема Охридската катедра. За това подсказват и използваните обръщения: „светейшество ти... Чухме, че някои непосветени и чужди епископи са отишли в София и Видин и са захванали да управляват тези църкви, като са подправили името на твое светейшество, че са ръкоположени от тебе“, „заради това пишем, да им припомниш и да ги отстраниш от там, като не просветени и такива, които са

¹¹ Павлов, П., Ив. Тютюнджиев Българите и османското завоевание (края на XIII — средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 119.

¹² Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 1, с. 8

заграбили енория...“¹³. Отговорът на патриаршеското писмо идва не от архиепископ Матей, а от неговия приемник: „от предшественика ми, достопохвалния предстоятел на Първа Юстинияна, кир Матей“¹⁴.

Не е ясна и годината, през която Матей вече не е архиепископ, но като най-ранна дата за това може да се постави 1416 г. — времето, когато патриарх Йосиф II заема църковния си пост. Още повече, че в Константинопол са информирани, кой е начело на Охридската архиепископия. Логично е такъв важен въпрос да не се протака във времето, т.е. отговорът от Охрид е получен скоро след получаването на писмото. Именно в този период е станала и смяната в църковното управление на Охридската архиепископия. За времето на посещение наследникът на Матей пише: „Поради случилите се едно по друго метежи на различни народи... докато не направиха ужасна битка еднокръвните агарянски предводители, сегашния султан с Муса Челеби, там пред вратите на Новия Рим“¹⁵.

От досегашното проследяване на обстановката се вижда, че нито битката при Космидион, нито тази при Инджигис водят до умиротворяване, което да позволи евентуално пътуване. Страстите между наследниците на Баязид за власт се разгарят още повече. Логично е предположението на Ю. Трифонов, че посочената в писмото битка е при Инджигис, но тя трябва да се разглежда като ориентир за обозначаване на междусобната борба¹⁶. Едва ли, обаче най-удобният момент за пътуване е и след това сражение, когато ситуацията е все още неуточнена, но то явно има важно значение, след като е споменато като ориентир в изложението на писмото. В текста се казва „докато не направиха битката“, т.е. това посещение е след сражението. В писмото се споменава за „сегашния султан“, който се е сражавал с Муса. При продължаване на разсъжденията в същата линия става ясно, че името на този султан не може да се свърже със Сюлейман, който в началото на 1411 г. е обезглавен от Муса, при бягството си от Одрин към Константинопол. Султанът, управляващ през периода на разменяне на кореспонденцията, предвид цялото развитие на събитията е Мехмед (1413—1421). Ю. Трифонов посочва, че ако пътуването до Константинопол се постави в 1411 г., ще се получи следната

¹³ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 1, 7—8.

¹⁴ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 1, с. 11.

¹⁵ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 1, с. 11.

¹⁶ Трифонов, Ю. Унищожението на Търновската патриаршия...

ситуация: ходенето на архиепископ Матей в Цариград и връщането му, ръкополагането на митрополити в София и Видин, пристигането на известие за това в Цариград, промяната на духовния предстоятел в Охридската катедра, изпращането на патриаршеското писмо и неговият отговор, са се случили в разстояние за по-малко от една година, което според него е малко вероятно¹⁷. Г. Баласчев твърди точно обратното — че охридският архиепископ има достатъчно време да отиде в Константинопол, защото пътят от Охрид до византийската столица е 15 дни¹⁸. Според него съществуват няколко основни аргумента, че посочените събития са станали в кратък период от време. Първо — писмото на патриарха идва веднага след връщането на охридския архиепископ от София и Видин, за което свидетелстват думите „*още не е изсъхнало мастилото на императорската грамота, с която се дава правото да ръкополага в София и Видин*“. Второ — архиепископ Матей не е пътувал до София и Видин. Той застъпва мнението, че ръкополагането на митрополитите става в Охрид, кандидатите се явяват там, където заседават и синодалните митрополити¹⁹. На този втори аргумент опонира фактът, че при ръкополагането на молдовския митрополит през 1455 г., охридският архиепископ пише, че не може да пътува до Молдова или да изпрати свой пълномощник²⁰. Друг аргумент в подкрепа на твърдението, че в някои случаи висшите църковни лица пътуват до различни катедри е споменатият пример с цариградския патриарх Нифон II (1486—1489; 1497—1498; 1502), който през 1500 г. е ходил до Влашко, за да уреди тамошната църква и ръкополага двама епископи²¹. Може да се предполага, че посещението и ръкополагането на митрополити от отделни катедри зависи от важността, която ѝ придава и дали тя е катедра, която преди това не е влизала в даден църковен диоцез, като присъствието на висшето духовно лице има за цел да покаже нейното значение и важност.

При такъв реконструиран ход на събитията може да се предположи, че по времето на патриарх Евтимий II, около 1413 година охридският архиепископ Матей посещава Константинопол, среща се с византийския

¹⁷ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 2, с. 128.

¹⁸ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 2, с. 128.

¹⁹ Баласчев, Г. Кореспонденция между Цариградския патриарх и Охридския архиепископ..., Минало, I, 2, с. 128.

²⁰ Трифонов, Ю. Зависимост на Молдовската църква от Охридската в половината на XV в. — Македонски преглед, 1929, год. V, кн. 1, с. 60.

²¹ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394—1767), с. 16.

император Мануил II Палеолог, патриарха, Светия синод и целия духовен елит. Тук, според писмата на неговия наследник, той получава правото да ръкополага митрополити в София и Видин²². Срещу тези действия е насочено писаното няколко години по-късно протестно писмо на наследника на Евтимий II — Йосиф II, който се противопоставя на действията на Матей за ръкоположените кандидати на двете вече споменати митрополии. Къде трябва да се търсят причините за тези протести на константинополския патриарх? По всяка вероятност, като се има предвид българския му произход той да се стреми да вземе под своя опека българските църковни катедри. Тези действия могат да се възприемат от една страна и като негово лично желание, а от друга — не бива да се забравя и стремежът към разширяване на църковния диоцез.

Засега остава неясно докога Видинската митрополия е зависима от Охрид. Възможен отговор на този въпрос може да се даде, като се проследи накратко историята на съседните на Видин митрополии.

През XV в. охридските архиепископи се опитват да наложат своето влияние на север от Дунава във Влашко и Молдова. Като аргумент за това използват идеята за отъждествяване на тези земи със Средиземна и Прибрежна Дакия, част от диоцеза на Юстиниана Прима от XI Юстинианова новела и в синтагмата на Матей Властар, която от XV в. е считана за официален канонически кодекс²³. Охридските архиепископи успяват да постигнат целта си в средата на XV в., след Флорентинския събор през 1438—1439 г.²⁴

Как изглежда обстановката няколко години по-рано? Начело на молдовската митрополия през 1437 г. застава митрополит Дамян (1437—1447 г.), който е ръкоположен от патриарх Йосиф II. По всяка вероятност по времето на светителството на Йосиф II Видин също се е върнал под властта на Константинопол. Като аргумент за това може да се изтъкне влиянието на патриарха, неговия български произход, както и факта, че в околните митрополии, на север от Дунав, висшите духовни лица са българи. Възможно е по време на Флорентинския събор видинският митро-

²² Ако охридският архиепископ отива да ръкополага във Видин и Влашко, според кореспонденцията между Охрид и Константинопол през 1413 година, то тя може да се приеме и като евентуална година, през която Видинската митрополия остава без духовен глава и преминава под юрисдикцията на Охрид.

²³ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394—1767), с. 11.

²⁴ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия..., с. 12.

полит да е подчинен на Константинопол, макар че го няма в списъка на делегатите участници²⁵. Има запазено сведение, което информира за митрополит във Видин през 1437 г., чието име е неизвестно²⁶. Не е ясна крайната дата на неговото управление, но съществува вероятността той да е ръкоположен от Йосиф II, като се има предвид фактите изложени по-горе. Подробности за този неизвестен митрополит няма и изказаното мнение е само предположение. След сключването на унията голяма част от източноправославните катедри се отказват от нея и се оттеглят. През 1439 г. умира патриарх Йосиф II, което явно оказва своето влияние или по-скоро е първостепенен фактор за ново пренареждане на властта над епархиите. Молдовското и Влашкото воеводство преминават отново под зависимостта на Охрид.

От кореспонденцията между молдовския воевода Стефан Велики (1457—1504) и охридския архиепископ Доротей от 1466 г. ясно проличава, че молдовското воеводство е част от охридския диоцез²⁷. С писмото си Стефан Велики моли охридския архиепископ да изпрати в Молдова свой представител, който да ръкоположи приемник на починалия митрополит Висарион, защото, както обяснява молдовският воевода, поради неблагоприятни обстоятелства, е било опасно самият кандидат да отиде в Охрид. В обратно писмо от месец октомври архиепископ Доротей му пише, че позволява молдовският народ да си избере митрополит „по законни правила“ и молдовските епископи да ръкоположат избрания митрополит, заедно с угровлашкия митрополит Макарий. Като причина за невъзможността му сам да извърши ръкополагането посочва, че в този момент той заедно с охридски клирици е осъден от султана на заточение и не е могъл да отиде до Молдова или да изпрати свой пълномощник²⁸.

Не е ясно обаче какво става с Видинската митрополия. Едва ли в Охрид биха останали безучастни към тази катедра. Възможно е след като Охридската архиепископия отново взема под свое управление откъддунавските митрополии да насочи вниманието си и към Видин. След Флорентинската уния Охрид се явява „стълб на православието“ и използва всяка възможност за да разшири диоцеза си. В досега известните извори за

²⁵ Gill, J. The council of Florence. Cambridge, 1961.

²⁶ Βεης, Αρίσταρχης Σ. Επισκοπικοί καταλογοί του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αρχείο της Βιβλιοθήκης του Βατικανού. Vaticanus Graecus, 2491—2500.

²⁷ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия..., с. 15.

²⁸ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия..., с. 16.

периода след 1437 г. до 1535 г. липсват сведения за митрополит във Видин независимо от кой църковен център е ръкоположен. Тази липса на информация може да подсказва, че видинските митрополити през този период не са поставяни от Константинопол, а са зависели от Охрид. Поради този причина поименно споменаване на митрополити не се среща в досега известните патриаршески документи. Такава информация засега отсъства и от документите на Охридската архиепископия.

Съдбата на Видинската митрополия през втората половина на XV в. може косвено да се проследи, като се вземе предвид и църковното положение в източните сръбски райони. В началото на своето управление през 1457 г. сръбският патриарх Арсений II, ръкоположен от Генадий Схоларис (1454—1456; 1458; 1463—1464), управлява един изключително стеснен диоцез, обхващащ само териториите на север от Крушевац и Западна Морава. Всички останали сръбски земи са под църковната власт на Охридската архиепископия. След смъртта на сръбския патриарх през 1463 г. Сръбската патриаршия преминава окончателно под управлението на Охрид²⁹.

Като се има предвид развитието на църковната ситуация в този балкански район — земите на север от Дунава и сръбските земи на запад от границата на бившето Срацимирово владение, през втората половина на XV в., е напълно вероятно Видинската митрополия също да е под духовното управление на Охрид. В противен случай се получава едно разкъсване на територията, която е под църковното управление на архиепископията.

Запазеният и коментиран в представеното изложение документален материал позволи да бъде реконструирана в значителна степен историята на Видинската митрополия през XV в. Съществена роля за представянето на основните моменти от църковната история на митрополията изиграват както политическите събития и промените в политическата карта на региона, свързани с междусобните борби на претендентите за османския престол, така и историята на съседните на Видин митрополии. Църковното подчинение на Влашката и Молдовската митрополия, в една или друга степен, предопределят и посоката на ориентиране на Видин към един от двата балкански православни центъра — Константинопол или Охрид. От действията, които предприема духовният елит на тези два православни стожера по отношение на Видинската митрополия, в опита си да я поставят под своя юрисдикция, проличава и важното място, което Видин заема сред останалите митрополитски центрове в региона.

²⁹ Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия-патриаршия..., с. 16.